

מיתוס ואורתודוכסיה:

תשובה לשלום רוזנברג

מאת יהודה ליבס

במה חולק עלי פרופ' רוזנברג?

אמרו חז"ל: "אתם מתישים כח של מעלה". רוזנברג מפרש: 'מעשי בני האדם אינם משפיעים (מחלישים או מחזקים) על כוחו של ה' אלא על רצוננו' (ההדגשות במקור!). ואילו אני מפרש: 'כח של מעלה' פירושו כח של מעלה.¹

מלים נוספות מצדי ודאי לא תועלנה לשכנע את מי שחולק על כך ש'כח' הוא כח. אולי תעזור קריאה חוזרת של דברי חז"ל אלה, ושל ההדגשות וההקבלות למלה כח ('יכולת', ולעומתה 'רפיון ידים'). אולי אחרי מאה קריאות יוכל אדם להשתחרר מן המחסום הפסיכולוגי והתרבותי, ולהאמין שמה שכתוב אכן כתוב. שהרי אמרו חז"ל: 'אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד'.

שהרי בוודאי מחסום פסיכולוגי-תרבותי לפנינו, ולא, חלילה, אינטלקטואלי. מחסום כזה, אגב, היה ידוע גם בימי חז"ל. כפי שלמדנו ממקרהו של רב כהנא (כבלי, שבת סג ע"א), שלמד את כל התלמוד כמה פעמים, ורק בזקנותו שמע לראשונה ש'אין מקרא יוצא מידי פשוטו', וש'חרב' פירושה חרב ולא רק 'דברי תורה'.

שלא כרוזנברג, שסבור שבעניין התשת הכח של מעלה 'לפנינו מכלול מימרות האומר דרשני', לדעתי מכלול זה אינו אומר אלא 'קוראני!'. לכך, אכן, מכוונים מחקרי בדברי חז"ל, לעזור

¹ ראה במאמרי 'de Natura Dei' – על המיתוס היהודי וגלגולו, בתוך: *משואות*:

מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל מוקדשים לזכרו של אפרים גוטליב ז"ל, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 258. רוזנברג מתקיף כאן מאמר זה בהקשרים אחרים, אך חלק גדול מהטקסטים של חז"ל שאותם מפרש רוזנברג כאן בדרך 'אורתודוכסית' (ראה להלן) בלי להזכירו, מפורשים במאמר זה בדרך מיתית; למשל עניין אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה (254-256), ועניין הקב"ה מתפלל (עמ' 252 ואילך).

לאנשים לא להתיירא מלקרוא את הכתוב. שכן כוחם של המדרשים נעוץ לדעתי בעזות, בפשטות ובראשונות (בלעז פרימיטיביות) שלהם.

להצבעה על עניין זה נעזר אני במלה 'מיתוס'. לא אשמע בעצתו של רוזנברג ולא אעסוק בהגדרת מלה זו. ככל שאוהב אני מיתוסים, כך מוצא אני את העיסוק בהגדרת המלה מיתוס משמים ועקר. אומנם בימינו הורחב מאוד תחום המלה, אך הדבר אינו נוגע לדרך השימוש שלי בה, שהיה ונשאר במשמעות הראשונה והמצומצמת,² וממילא כל הגדרה תכלול גם אותו. ישתמשו בה אחרים כפי שישתמשו, וישעבדו אותה לצרכיהם הסוציולוגיים והפוליטיים, הפסיכולוגיים, הסמיוטיים והבלשניים. בעיני זה מונח דתי, ומשמעותו לא השתנתה מאז ימי ילדותי, כאשר אבי החל ללמדני מאוצר המיתולוגיה היוונית סיפורים אודות האלים.

מלה זו קולעת לצרכי בדיוק. אומנם המיתוס היהודי איננו המיתוס היווני, אבל איננו פחות מיתי ממנו (כפי שהראיתי בכמה מקומות). המיתוס הוא הגורם לדת להיות דת, ובהיות היהדות דת יש בה מיתוס, והמצביע עליו מצביע על העיקר (אגב, המיתוס אינו כלה גם מן הפירושים של רוזנברג, ההופכים 'כח' לרצון, וכו'). בעיני המיתוס אינו שקר אלא דווקא נקודת האמת אשר בדת, ולא אסור מעמדה זו גם עתה, אחרי שרוזנברג כינה אותה 'דברי התחסדות'. לא אותר על מלה זו בגלל שאחרים השתמשו בה לרעה (יאבד עולמו מפני השוטים!?!), ולא אחליף אותה אלא אם כן אמצא אחרת נאה הימנה.

אך יש לעשות צדק עם רוזנברג ולנסות להבין גם את היסוד הפסיכולוגי-תרבותי האמור, העומד בבסיס שיטתו, המשקפת את עמדתם של רבים בעבר ובהווה. לשם מה לו לאדם לכופף כה חזק את הכתובים ולטעון ש'כח' איננו כח אלא רצון? התשובה לכך תימצא ביסוד נוסף, המלווה גם הוא את ההיסטוריה הדתית, ונקרא 'אורתודוכסיה'.

² אני מודה לפרופ' רוזנברג שעמד על כך וציין זאת בהערה 49.

ב'אורתודוכסיה' אינני מתכוון לקיום המצוות. כוונתי למשמעותה הראשונה של מלה זו, המציינת סוג של גישה אל המקורות, ושכמותה אפשר למצוא גם אצל לא-דתיים, כגון אצל אלה שמאמצים להם את 'ארון הספרים היהודי' כדי להפקיעו מידי שומרי-מצוות ולהוכיח שדווקא אין צורך להניח תפילין. 'דוכסה' ביוונית פירושה סברה ו'אורתוס' פירושו ישר; 'אורתודוכס' הוא אפוא מי שבטוח שבידו מצויה 'סברה ישרה', והוא הולך אל המקורות לא כדי ללמוד מהם דבר חדש, אלא כדי למצוא שם מה שצריך להימצא שם, כלומר מה שנמצא מכבר בסברתו. לפיכך לא יירתע הוא אף מהתערבות בטקסט ככל שהדבר נדרש למטרתו. שכן הטקסט הוא בעיניו אמצעי לשימושה של ה'סברה הישרה', ולא להפך.

גישה כעין זו אפשר אומנם למצוא גם בתולדות מחשבת ישראל, כגון בכתבי הפילוסופים או המקובלים, שפירשו במודע את מקורות הדת לא רק לפי ידע הנדלה מן הטקסטים, אלא גם בעזרת מקורות בלתי תלויים, שיטות הפילוסופיה או הקבלה (קביעה זו נכונה יותר באשר לפילוסופיה מאשר בנוגע לקבלה, שהיתה תלויה יותר במקורות המתפרשים). ואכן אפשר גם למצוא מקבילות (או מקורות) פילוסופיות וקבליות גם לפירושיו של רוזנברג, כגון לדברים דלעיל שלפיהם אין למצוא שינוי ב'כח' האל אלא ברצונו בלבד. כך מצינו למשל בכתבי הרמ"ע מפאנו, המפרש את המיתוס הלוריאני המפורסם של צמצום אין-סוף (הוא האל) בראשית מעשיו. לפי הרמ"ע צמצום זה אירע רק ב'רצון' ולא 'בבעל הרצון'.³

אך מה שנקבל ברצון בכתבי הפילוסופים והמקובלים, קשה לקבל מפילולוג והיסטוריון. זה אמור לשאוף לקרבה מירבית לרוח המקור שאותו הוא מבאר (לדעתי יש דבר כזה, אף אם אי אפשר להגיע לכך בשלמות), ובמידת האפשר לתת לטקסט לומר את דברו. אף לא כל 'אורתודוכס' הוא פילוסוף או מקובל, יש גם דרגות מתחת לאלה. לרוב אין מדובר אלא במשגיח כשרות מטעם עצמו (גם כאלה לא חסרו בכל הדורות), שמטרתו העיקרית אחרת: לגרום למקורות הדת להישאר בתחום מה שנחשב להגון ולמכובד. לא קבלה יכניס הוא לדברי חז"ל

³ מנחם עזריה, 'יונת אלם', לבוב תרי"ט, פרק ב, דף ב, ע"א.

אלא את הערכים המקובלים, הרגילים והנדושים בחברה, כלומר את התקין פוליטית. 'האורתודוכס' מסוג זה יבקש רק להרחיב את גבולות העריצות של המונוליתיות המחשבתית ולהכילה גם על המפלט האחד שקיים מהם: על לימוד הטקסטים העתיקים.

החוקר 'האורתודוכס' ניכר גם בסגנון הנחרץ והבוטח, שהוא מלווה בו את קביעותיו. בעיני עצמו הוא 'בעלה דמטרוניתא', השליט על הטקסט, שלעולם מובטח לו שעלה בידו הפירוש הנכון, שהרי בעצם האמת היתה מונחת בכיסו עוד מלכתחילה. משהו מזה אכן נמצא גם אצל רוזנברג, האומר כך על פרשת עקידת יצחק: 'בספר התורה כפי שהוא מצוי לפנינו, נגמרת פרשת העקידה בנצחון החסד על הקנאה, במחאה נגד קרבן אדם'. 'בספר התורה כפי שהוא מצוי לפנינו' פירושו כנראה 'כפי שהוא מצוי בכיסו של רוזנברג', בלי צורך להביא כל ראיה.

אך מסתבר שגם 'ספר התורה כפי שהוא מצוי לפנינו' פתוח לפירושים אחרים. לפי דעתי, פרשת העקידה שעניינה ביחסי הקנאה והאהבה האלהיים (כפי שהראיתי במקומות שצוינו) גם אינה מסתיימת כפי שכותב רוזנברג. 'החסד' של סוף הפרשה אינו שלילת הקנאה וקרבן האדם אלא דווקא אישורם. אברהם מקבל כאן את חיי בנו כפרס על כניעתו הגמורה נוכח קנאת האל ועל כך שקיבל בקבלה שלימה את עקרון קרבן הבן. שנאמר (*בלאשית* כב, יב): 'אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני'. פטור זה משחיטת הבן איננו חל כנראה במקרים אחרים, אלא על אברהם בלבד, אוהבו של האל. מה גם ששאר בני אדם, יש להניח, יקבלו את עקידת בנם ברגשות מעורבים. פטור כזה לא ניתן למשל ליפתח, שכשהבין שעליו להקריב את בתו קרע את בגדיו ואמר 'אהה בתי הכרע הכרעתיני ואת היית בעוכרי, ואני פציתי פי אל ה' ולא אוכל לשוב' (*שופטים* יא, לה).

מכאן נגזר גם היחס הבוטה כלפי המתנגדים, שגם הוא נמנה עם מאפייני 'האורתודוכסיה', שהרי אם חולק אדם על 'הסברה הישרה' והקדושה, מצוה להילחם בו בכל האמצעים. גם משהו מעמדה זו

מבצבץ מתוך דברי רוזנברג על 'ספר התורה כפי שהוא מצוי לפנינו'. יש כאן רמז לדבריו הקודמים כנגד חוקרי המיתוס שהוא מאשימם כאילו הם עצמם יצרו את המיתוס שבדבריהם באמצעות 'הטלאתם של טקסטים שונים' מבלי שיהיה הוא מצוי 'בטקסטים המקוריים'. וכך, למרבה האירוניה ההאשמה במניפולציה של הטקסטים נשמעת דווקא מפי 'האורתודוקס', ונגד החוקרים שמגמת פניהם האמת הטקסטואלית.

וכאילו לא די בכך, רוזנברג קורא כאן אף לגיוס 'כל מי שמדעי היהדות יקרים לו' כנגד חוקרי המיתוס היהודי, שכן מחקר זה הוא לדעתו 'היסטוריה מחקרית קולקטיבית'. הגדרת דברי היריב כ'היסטוריה קולקטיבית' מעלה על הדעת את עידן ציד המכשפות, בעיקר כשהיא נשמעת מפי מי שנוקט את העמדה המסורתית, האנטי מיתית, בה נקטו מדעי היהדות מאז ימי 'חכמת ישראל', ושגם היום נקוטה היא בידי רוב החוקרים.

ושוב נהפוך הוא. כפי שאינני מכיר התארגנות קולקטיבית של חוקרי המיתוס (המדובר ביחידים ההולכים איש בדרכו), כך לא מצאתי אצלם כל היסטוריה (להבדיל מאהבה למושא המחקר). אך דווקא במאמר זה של רוזנברג תימצא כמדומני גם נימה כזאת, והיא עולה בביטויים כגון 'נסער אני עד עומקי נשמתי כנגד הטענה שזאת היא עיקרה של היהדות ההיסטורית'. יושם אל לב שסערת נפש זו אינה מתלווה כאן אל העמקה חיובית במהות היהדות, אלא באה, במקום ראייה, מרוב זעם על עצם השמעתן של דעות בלתי מקובלות.

מכאן כבר קרובה הדרך גם לסתימת פיות, זרכו הידועה של 'האורתודוקס'. ואכן, בעבר ניסה רוזנברג למנוע את פרסומו של אותו מאמר שכתבתי שמשמש עתה לחצי ביקורתו (הוא המאמר 'אהבת האל וקנאתו')⁴, והדבר נמנע רק בגלל עמידתם האיתנה של עורכת *דימוי*, המשוררת חוה פינחס כהן, וכמה חברי מערכת, ביניהם רבנים ואנשי תורה שדעתם היתה יותר רחבה ופחות 'אורתודוקסית' (במשמעות האמורה של המלה) מאשר עמדתו של הפרופסור רוזנברג,

⁴ *דימוי* 7, חורף תשנ"ד, עמ' 30-36.

חברי לחוג באוניברסיטה. וכפי ששמעתי, פולמוס זה כמעט וגרם לסגירתו של *דימלי*, אותו כתב עת מעולה ויחודי המוקדש לתרבות יהודית.

אומנם במבט עמוק וכוללני יותר אפשר למצוא גם צד זכות לעמדתו של רוזנברג. העמדה 'האורתודוכסית', על שיטותיה, גם היא חלק בלתי נפרד ממהות הדת, ויש לה אף תפקיד בשמירה על מעמדו הדיאלקטי, המיסתורי והנעלה של המיתוס. זאת הסברתי באריכות במאמר אחר, שרוזנברג איננו מזכירו (מאמר זה נתפרסם אף הוא ב*דימלי*, ונקרא 'יהדות ומיתוס').⁵ שם חיוויתי דעתי גם לגבי מקום המוסר האנושי בקרב הדת; - שללתי את הבלעדיות של יסוד זה (אף על פי שטענה לבלעדיות היא עצם מהותו), אך לא את מקומו הראוי לו. כך מבקש אני לנהוג גם לגבי חברי פרופ' שלום רוזנברג.

---

⁵ *דימלי* יד, חורף תשנ"ז, עמ' 6-15.